

Egy „hiánypótló” könyvről

K. Farkas Claudia: Zsidósors Mohácson 1944-ben.

Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Kar, Pécs, 2015.
119 oldal.

K. Farkas Claudia, a PTE FEEK Szak- és Továbbképző Intézete munkatársának publikációs címjegyzéke szerint neveléstörténeti munkáin túl a magyarországi zsidóság oktatási problémáival, valamint a zsidók üldöztetésének egyházi és jogalkotásai vonatkozásaival foglalkozik. Legújabb könyvében a mohácsiak történetéből a vézskorszakra koncentrálnak. A mohácsi zsidóság történetéről nem sok munka jelent meg ez idáig, talán fél tucat sincs az érdemleges tanulmányok száma. A magyarországi holokauszt helytörténeti feldolgozása számos település vonatkozásában megtörtént, Baranyában a pécsi, mohácsi és siklósi eseményekről ismertek írások, az utóbbiról Radnóti Ilona tett közzé egy alapos tanulmányt.¹ A helytörténet átfogó bemutatására a Randolph L. Braham főszerkesztői irányításával létrehozott monumentális mű, *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája* vállalkozott.²

Magyarország 1944. március 19-én bekövetkezett német megszállása idején Mohácson Szőnyi Alajos volt a polgármester. A város vezetőjeként a kormányzati rendelkezések felelős végrehajtója volt, s hivatalából következően együttműködött a német megszállókkal, valamint a magyar pénzügyi és karhatalmi szervekkel: a zsidók kifosztását elvégző pénzügyigazgatósággal, a gettókat őrző rendőrséggel és a deportálást végrehajtó csendőrséggel. Az ország más városaihoz hasonlóan a megszállást követő hetekben Mohácson is a tehetősebb zsidó lakosok letartóztatása, a zsidónak tekintett polgárok megjelölése, összeírása, utazásuk tiltása, kifosztása és elkülönítése következett. A megyei jogú városban két gettót létesített a polgármester, egyet a mohácsiak számára, és egyet a Baranyából ide hurcoltak számára; kivéve az április 26–28-a között Siklóásra, majd Barcsra vitt határsávbeliakat, és Pécs, illetve a pécsi járás lakosait, akik a pécsi gettó foglyai lettek. A mohácsi gettók kapui május 22-én zárultak be, lakóikat június 29-én szállították Pécsre, ahonnan július 4-én a pécsiekkel, 6-án a vidékiekkel indultak a vonatok Auschwitzba.

K. Farkas Claudia Mohácshoz kapcsolódóan először 1996-ban egy, majd 2010-ben három tanulmányt tett közzé, a holokauszt és a munkaszolgálat helyi eseményeit elbeszélve. Ezeknek a tanulmányoknak mintegy összefoglalásaként jelent most meg a fenti kötet, amelyet szerzője, és őt idézve a Mazsihisz, illetve különböző könyvismertető portálok „hiánypótlónak” neveznek: „A téma feltárása hiánypótló. A könyv elkészítéséhez alapos kutatásokat végeztem és jelentős

¹ Vörös 2007, Radnóti 2007 és Radnóti 2012: 166–215.

² Braham (főszerk.) 2007.

számú primer forrást tártam és használtam fel” (12). A könyv elolvasása során azonban nyilvánvalóvá válik, hogy a hiánypótlásra vonatkozó megállapítás nem fedi a valóságot.

A K. Farkas Claudia által használt források vizsgálatából úgy látszik, nagyrészt megelégedett azokkal, amelyeket 1996-ig egyetemi hallgatóként megismert, kevés további levéltári kutatással és néhány újabb könyv elolvasásával kiegészítve tudását. Ezek között nem szerepel Radnóti Ilona alapvető tanulmánya³ a mohácsi zsidók 19. századi történetéről, és nem szerepel az a Duna menti kisváros zsidó lakosainak történetét áttekintő, 1944-es tragédiájukat részleteiben feltáró tanulmány sem, amely a Randolph L. Braham által szerkesztett *Tanulmányok a holokausztról* V. kötetében jelent meg.⁴ Pedig feltehetően ismeri az ezeket az írásokat tartalmazó kiadványokat, hiszen Nagy Kálmán dolgozatát idézi *A mohácsi zsidóság történetéből*, és kötete bibliográfiájában megjelöli a *Tanulmányok a holokausztról* IV. kötetét.

Forrásként döntő mértékben két visszaemlékezés mellett a *Mohácsi Hírlap* című helyi újság információit használja, valamint levéltári forrásokat, összesen 26 különböző jelzet alatt található iratot vagy iratcsomót. Vélhetően nem látta azt az adattárat, amelyet Karsai László és Molnár Judit, a Yad Vashem Archives Magyarországi Kutatócsoportja tagjaiként (vezetőiként) állítottak össze a Baranya Megyei Levéltárban, s amely a mohácsi polgármester 1944-es irataiból 24 doboznyit, több száz irat számát és címlírását adja meg.

Komolyabb probléma azonban, ahogyan a szerző a felhasznált forrásokat kezeli, ahogyan a mohácsi zsidók tragédiájának történetét elbeszéli. A szövegben számos ellentmondásba, tévedésbe, felszínes megfogalmazásba ütközünk, az alábbiakban a leginkább szembetűnőket emelem ki. Téved a szerző a zsidók mohácsi betelepülésének körülményei bemutatásában. Radnóti Ilona meggyőzően bizonyította, hogy az első mohácsi zsidó, Füsichel Ferdinánd 1840-ben letelepedési jogot kapott a várostól.⁵ K. Farkas Claudia „bedőlt” a dunántúli, és így a mohácsi zsidók származásáról szóló elavult nézetnek is: „Nagy részük feltételezhetően Galíciából és Oroszországból érkezett, kisebb részük Ausztria nyugati tartományából települt át” (18). Ez az információ a *Baranya megye földrajzi nevei* című könyvből származik, az ott megjelölt források azonban nem tartalmaznak ilyen adatot, nem tudni, hogy a *Mohács* című fejezet szerzője mire alapozta feltételezését.⁶ Ha K. Farkas Claudia „hiánypótló” kutatásai során olvasta volna Radnóti Ilona tanulmányát, nem idézte volna a valótlan feltételezést. Radnóti Ilona ugyanis a Baranya Megyei Levéltárban megtalálta és feldolgozta az 1869-es népszámlálás mohácsi zsidókról szóló felvételi íveit, így a mohácsi zsidó lakosok többségéről (78,5% – 83 család, 380 fő) pontos információink vannak: „A 82 családfő közül 77 (94%) Magyarországon született, csupán 5 fő (6%) származott

³ Radnóti 2001, illetve lásd még Radnóti 2012.

⁴ Vörös 2011.

⁵ Radnóti 2012: 140.

⁶ Vö. Pesti (szerk.) 1982: 414.

külföldről. (Galíciából 2, Lengyel-, Cseh- és Morvaországból 1-1 fő).⁷ K. Farkas Claudiának ez a bántó tévedése kétségeket ébreszt annak a célkitűzésének a megvalósításában is, miszerint: „Célom volt, hogy a mikrotörténetet a makroszintű eseményekkel ötvözzem” (12). A könyvben, attól eltekintve, hogy a szerző ismerteti a zsidókkal kapcsolatos fontosabb korabeli rendelkezéseket, ez a módszertani jelleg nem mutatkozik meg. Tévedéséből elég nyilvánvalóan kiderül, hogy tájékozatlan a magyarországi zsidók 18–19. századi migrációját feldolgozó szakirodalomban.⁸

Hibákat vét a szerző a mohácsi zsidók gazdasági szerepének bemutatása során is. Többek között: Jost Jakab gépgyáros (18) és Auber gyógyszerész (sic!) (20) nem volt zsidó. Pauncz Zsigmond neve vélhetően elírás következtében változott „Panucz”-cá (18). Értelmezhetetlen az a megállapítása, amely szerint „[k]iskereskedelem és ipari vállalkozás adott kenyeret többek között a Vida és Schwarcz családnak.” (18) Melyik Vida és melyik Schwarcz családnak? Vida Dezső (1918–1944 között a hitközség elnöke) Béla testvérével gabona- és termény-nagykereskedő volt, fivéreik közül Gyula takarékpénztári igazgató, Lajos járási tiszti orvos. A Vida testvérek Weiszről magyarosították nevüket 1897-ben, apjuk, Weisz Jakab siklósi kereskedő és földbirtokos volt, ő és három fia a Wolf családból házasodott. K. Farkas Claudia szerint a Wolf és Weisz családok a „középpolgárság kategóriájába sorolható gazdagabb kereskedők voltak” (18) – akkor tehát gazdag kereskedők vagy kiskereskedők? Schwarcz család több is volt Mohácson, tagjaik közt található ügyvéd, vendéglős, mészáros, tanító, fateleptulajdonos stb.

K. Farkas Claudia nem elég körültekintő az 1944-es események bemutatásakor sem. Így a baranyai zsidók befogadására kialakított gettó kapcsán három különböző helyszínt ír le, nem árulva el, melyik volt a valóságban: „[a] Szent János utca Király utcától délre eső részei [...] a Duna-parti töltésig” (51), „a Szent János utca, Kígyó utca, Szabadság tér, Kálvin köz, Bocskai utca keleti része, Batthyány utca északi része és a Molnár utca egy része” (53), végül „[a] Szent János utca, Szabadság tér és Kígyó utcák által lehatárolt része” (55). A polgármesteri hivatal első elgondolása valóban a másodikként említett területre vonatkozott (a *Mohácsi Hírlap* a Batthyány utcáról nem tesz említést). A zárt terület létrehozása közben azonban kiderült, hogy a gettólakók közös étkezésről kötelesek gondoskodni, így lakóhelyiségek céljára felszabadulnak a konyhák. Ebből következően a vidékiek számára a Kígyó utca déli házsorát és a Szent János utcának a Kígyó utcától a Kálvin közig terjedő nagyobb részét jelölte ki a polgármester.⁹ A mohácsi zsidók elkülönítésére létrehozott terület a Br. Eötvös utcának a Szentháromság utcától a Vörösmarty utcáig terjedő szakaszán volt, ebben K. Farkas Claudia nem téved (50).

⁷ Radnóti 2012: 150–151.

⁸ Lásd például: Varga 1992; Varga (szerk.) 2005.

⁹ *Mohácsi Hírlap*, 1944. 20. és 21. sz.

A szerző ellentmondásokba keveredik a munkaszolgálatból és a táborokból visszatérők számát illetően. Tihanyi János, a belvárosi római katolikus templom plébánosa 1945 decemberében írt visszaemlékezése¹⁰ – amely K. Farkas Claudia egyik meghatározó forrása – a következő adatokat tartalmazza:

„Mohácsról összesen 1146 zsidót vittek el az állomásra, hogy őket deportálják, s ezek között volt, mint már említettük 534 mohácsi és 612 vidéki. A deportálásból eddig csak 13 mohácsi és ugyancsak 13 vidéki került vissza, a többi tehát, 1120 egyén valószínűleg mind elveszett. Ma Mohácson az áttérteket és a volt munkaszolgálatosokat is beleszámítva összesen 132 zsidó él, és ebből 35 a vidéki.”¹¹

K. Farkas Claudia ezeket az adatokat kritika nélkül átveszi, és többször is közli. Tihanyi János visszaemlékezése 1945 végén íródott, így nem csodálkozhatunk azon, hogy szerzője egyértelműen zsidónak tekinti az áttérteket is, idézésekor azonban illett volna kitérni ennek problematikusságára. Az adatok közötti látszólagos ellentmondást K. Farkas Claudia nem oldja fel: Tihanyi első adata csak a deportálásból visszatérőkre vonatkozik. (Arra nincs adatunk, hogy az áttértek vagy úgynevezett „kivételezettek” közül hányan maradtak Mohácson.) A fentiek mellett további adatokat is közöl, de nem igyekszik tisztázni azokat: „1944 áprilisában [...] a zsidó hitközség lélekszáma 622 fő” (112). „A Mohácsi Izraelita Fiókhitközség névjegyzékébe 1946. július 5-ig 146 fő (102 férfi és 44 nő) kérte a felvételét. Más forrás szerint a városnak 1946-ban 122 (1949-ben pedig 112) zsidó polgára volt” (109–110).

K. Farkas Claudia summája ez: „A zsidóság óriási veszteségeket szenvedett el. A Mohácsról elszállított 564 emberből Tihanyi János szerint 13-an tértek haza” (113). Mint fentebb látjuk, Tihanyi 534 elszállított mohácsiról tud, s az összes visszatérő sem 13 személy volt.

A zsidók több hullámban tértek vissza Mohácsra, legtöbbször 1945 nyarán, eleinte volt munkaszolgálatos férfiak. Az első hazatérők megkísérelték feljegyezni az utóbb érkezőket, számba venni a veszteséget. E feljegyzés a 164. sorszámig jut,¹² s vélhetően ez szolgált alapjául a Nagy Kálmán által idézett „Mohácsi Izraelita Fiókhitközség Névjegyzéké”-nek,¹³ vagy ugyanarról van szó. A számozási

¹⁰ Tihanyi 1945. A 123 gépelt oldal terjedelmű szövegből négy oldal foglalkozik a mohácsi zsidókkal: „5. Engesztelési nap és a Gettó /1944. ápr. és jún. 29./” 9–12.

¹¹ Tihanyi 1945: 11.

¹² A mohácsi izraelita hitközség kéziratos jegyzéke. A névjegyzék 1–164. sorszámmal készült. A sorszámzásban hiba van, a 127. és a 142. sorszám közötti számozások – a „helyesbített sorszám” bejegyzés ellenére – hiányoznak, és 6 nevet utóbb kihúztak róla. A dokumentumból – néhány kivétellel – nem derül ki, hogy ki volt munkaszolgálaton, és kit deportáltak, illetve – néhány kivétellel – nem derül ki, hogy ki honnan jött és meddig maradt Mohácson. Hazatérésük utáni lakcímüket feljegyezték. A 84. sorszámtól feljegyezték a hazatérés dátumát, a 92. sorszámtól a hazatérő anyja nevét és születési évét (ez utóbbit az előzőek beírásakor csak esetlegesen), és jegyzet rovatot is nyitottak.

¹³ Nagy 2001: 129.

hibát figyelembe véve és a kihúzott neveket nem számítva a névjegyzék szerint 1946. július 5-éig 144 zsidó tért vissza Mohácsra. Az 1946-os, 122 személyről szóló adat forrása a *Pinkas ha'kehilot*,¹⁴ az 1949. évi adaté pedig a *Zsidó Világkongresszus Magyarországi Képviselete Statisztikai Osztályának Közleményei*, amely szerint 1949-ben 8 község tartozott Mohácshoz, a 112 személy tehát nem csupán Mohácson lakott: a városban 92 zsidó élt.¹⁵

A veszteség számbavételéhez tudnunk kell, hányan éltek Mohácson a tragédia előtt. Az 1944. áprilisi adat a mohácsi Zsidó Tanácstól származik, a Magyar Zsidók Központi Tanácsának írt jelentésből¹⁶: a 622-es létszám a *hitközséghez* tartozókról szól, amelyhez a mohácsi járás községei is hozzátartoztak, s az adat értelemszerűen nem tartalmazza a kitértek számát. A *Mohácsi Hírlap* által májusban közölt hivatalos adatok (564 mohácsi és 605 vidéki zsidó elhelyezése a gettóban)¹⁷ szinte bizonyosan a 6136/1944. B.M. VII. res. [bizalmas] sz. rendelet értelmében elvégzett összeírásokon alapultak, a mohácsi összeírás azonban nem maradt fenn. A Közellátási Hivatal kérésére az alispán május 12-én jelentette a Baranya területén (Pécs kivételével) élő zsidók számát: 1242 fő, ebből Mohácson 564 fő, a községekben (a pécsi járással együtt) 678 fő.¹⁸ Június elején, már a gettóból hívták be munkaszolgálatra a maradék férfiak nagy részét,¹⁹ erről pontos adatot nem tudunk. Nem tudunk tehát pontos létszámot mondani azokról, akiket június 29-én magyar csendőrök és köztisztviselők marhavagonokba zsúfoltak a mohácsi vasútállomáson. Ha elfogadjuk a mohácsi zsidók deportálás előtti létszámaként az 564-et, és a visszatérők kapcsán a 146-ot, ismerve a kifejtett bizonytalanságokat, akkor azt mondhatjuk, hogy elpusztult Mohács zsidó lakosságának 74%-a. Ha az 1944-es és az 1949-es hitközségi adatokat vesszük alapul, akkor a veszteség 85%.

Nem sorolom a kisebb tévedéseket, K. Farkas Claudia dolgozata felületességének érzékeltetéséhez ennyi is elég. A legfőbb probléma azonban annak a forrásnak a használatával van, amelyre a szerző rendre visszatér a szövegben, s amelynek kritikátlan idézése rendkívül káros az események valóságos történetének bemutatásában, illetve az ezeket hathatósan befolyásoló személy, Szőnyi Alajos mohácsi polgármester szerepének értékelésében.

Szünstein Alajost 1926-ban az Ébredő Magyarok Egyesülete mohácsi csoportjának tisztikarában látjuk, nevét 1929-ben, vitézzé avatásakor magyarosította Szőnyire. Köztisztviselőként 1921-től állt Mohács nagyközség, majd város szolgálatában, a polgármesteri tisztet 1939. szeptember 14-étől töltötte be. 1944 novemberében német parancsra irányította a város evakuálását Tapolcára, ezután

¹⁴ Lavi (ed.) 1975: 372–374. Az idézett szöveg pontosan: „A munkaszolgálatot és a deportálást 122-en élték túl.”

¹⁵ MZSL XXIV-A-XXXIII-3.

¹⁶ Frojimovics (s. a. r.) 1994: 383.

¹⁷ *Mohácsi Hírlap*, 1944. 20. és 21. sz.

¹⁸ MNL OL Mikrofilmtár I/68. tekercs. 9131/alisp.1944. sz. A déli határterületről 1944. április 26–28-a között elhurcolt zsidókkal ekkor már nem számolt az alispáni hivatal.

¹⁹ Lavi (ed.) 1975: 372–374.

a mohácsi polgármesteri hivatalban 1945. május 11-én jelentkezett. A zsidóellenes rendelkezések, a gettósítás és a deportálás időszakában tehát ő volt Mohács vezető tisztviselője. Az 1970-es években leírt visszaemlékezéseiben több száz sűrűn telegépelt papíron aprólékosan elmondja élete eseményeit – a mohácsi zsidók tragédiájának 6 oldalt áldozott.²⁰

K. Farkas Claudiában a gyanú árnyéka sem merül fel, hogy Szőnyi helyenként esetleg rosszul emlékszik, illetve próbálja menteni a német megszállás és a zsidók deportálása idején hozott döntéseit, cselekedeteit. Arról olvashatunk a visszaemlékezésben, hogy a gettót a lehető legkedvezőbb módon jelölte ki, s ezért a nyilasok feljelentették a belügyminiszternél;²¹ lehetővé tette, hogy a zsidók az előírtnál nagyobb mennyiségű holmit vihessenek a gettóba;²² az Eötvös utcai gettóban, az alispáni látogatás során sok ismerőseivel találkozott, „akiket végtelenül megsajnáltam”; lehetővé tette a gettó elhagyását vásárlás céljára bármilyen időpontban;²³ a deportálás során bőségesen ellátta a zsidókat étellemmel²⁴ stb. Ezeket a helyeket K. Farkas Claudia hűségesen idézi, miközben nem tűnik fel neki, hogy a szövegben a volt polgármester Endre László belügyminiszter-ről szól, pedig Endre tisztségét és dicstelen szerepét a magyarországi holokausztban ismerhetné, hiszen a peréről szóló monográfiát idézi.²⁵ Endre László Jaross Andor belügyminisztériumában a „zsidó ügyekért” felelős államtitkár volt, hivatalosan a III. (vármegyei és községi), IV. (városi) és a XXI. (lakásügyi) osztály tartozott felügyelete alá. A gettó vásárlás céljából történő elhagyását emlékeiben Szőnyi akár hajnali 4 óraker is engedélyezte, valójában a polgármesteri rendelet ezt naponként egy-két órában tette lehetővé, eltérő időszakokban. Ezt a szerző is tudja, a Szőnyit idéző szövegrész utáni bekezdésében ismerteti is, nem reagálva a memoáriró önapológiájára, ezzel a sajátos megjegyzéssel: „A gettóba zárt emberek számára azonban e szűkre szabott, néhány órás mozgás a szabad levegőn nagyon sokat jelentett” (59).

Szőnyi Alajos visszaemlékezésében azzal dicsekszik, milyen sokat tett a mohácsi zsidókért a német megszállást követően. Például azzal, hogy az öngyilkos Vida házaspárnál

„[...] találtak egy nekem címzett levelet, amelyben Vida arra kért, hogy fiáról és unokájáról atyailag gondoskodni legyek szíves. A levél nem került hozzám, hanem a német parancsnoksághoz, ahol azt a megjegyzést tették: 'Ki lehet ez a polgármester, akihez egy zsidó ilyen hangon mer írni?' Én a magam részéről természetesnek

²⁰ Szőnyi é. n.: 175–180. K. Farkas Claudia szerint a forrás címe *Mohács német megszállása*, ami még csak fejezetcímként sem fordul elő a szövegben. Szőnyire hivatkozva a szerző vagy nem közöl oldalszámot, vagy a 6-10. oldal valamelyikének a megjelölésével idéz. Lehet, hogy két kézirat létezik?

²¹ Szőnyi é. n.: 177–178.

²² Szőnyi é. n.: 178–179.

²³ Szőnyi é. n.: 178–179.

²⁴ Szőnyi é. n.: 180.

²⁵ Karsai–Molnár (szerk.) 1994.

vettem Vida kérését, hiszen az elhagyottakról és kiskorúakról való gondoskodás nekem, mint a város vezetőjének és árvaszéki elnöknek hivatalból elsőrangú kötelességem, tehát csak én lehettem illetékes az eljárásra.”²⁶

Vida Dezső és felesége, Wolf Lili március 25-éről 26-ára virradó éjszaka öngyilkosságot követett el. Fiuk, Vida Géza 34 évesen valószínűleg munkaszolgálatban, unokájuk, a 9 éves Vida Tamás Auschwitzban halt meg. Mit tett ez ellen öntudatos kötelességtudatából fakadóan a polgármester?

K. Farkas Claudia szerint a zsidók lakásának és lakhelyének kijelöléséről 1944. április 28-án kiadott 1610/1944. M.E. sz. rendelet azon feltételes módú kitétele, hogy a „törvényhatóság első tisztviselője akként intézkedhetik” valójában határozott utasításként értendő (49). A rendelet szövegéből nem következik a zsidók lakhelyeként zárt terület kialakításának kötelező jellege.²⁷ K. Farkas Claudia megfogalmazása azt sugallja, hogy a tízezer főnél nagyobb lélekszámú városokban a zsidók elkülönített városrészbe költöztetését elkerülhetetlenül végre kellett hajtani. Téved. A kor közgondolkodásából és a köztisztviselői kar jelentős részére jellemző szolgálkéségből valóban az következett, hogy a legtöbb érintett településen végrehajtották ezt az embertelen rendeletet. Volt azonban alternatíva. Néhány példa: Pálffy József, Szeged, vagy dr. Krátky István, Nagykanizsa polgármestere lemondott, Beretzk Pál, Hódmezővásárhely polgármester-helyettese ellenállt a szélsőséges intézkedéseknek. Sümegen nem alakítottak ki zárt területet, Szekszárdon Vendel István polgármester nem volt hajlandó létrehozni gettót.²⁸

A monográfia mélypontját akkor érzük el, amikor Szőnyi emlékeit egy április 15-én, Siófokon megtartott tanácskozásról K. Farkas Claudia mindenféle kritika nélkül elhiszi:

„Egy napon váratlan és megdöbbentő telefonhívást kaptam a belügyminisztériumból: el kell mennem Siófokra, ahol hivatalos tényezők, teljesen bizalmas jellegű tanácskozáson ismertetni fogják a gettó ügyeinek lebonyolítását. A nevezetes nap április 15-ére esett. A város személygépkocsijával mentünk Horváth Miklós járási főbíró²⁹ és Vendel István Szekszárd polgármesterének [!] társaságában. A gyűlés a siófoki szálloda nagytermében zajlott le. Amikor együtt volt a társaság, bevonultak a belügyminisztérium küldöttei, köztük néhány SS-tiszt parádés öltözetben”³⁰ (49–50).

²⁶ Szőnyi é. n.: 176.

²⁷ Benoschofsky–Karsai (szerk.) 1958: 244–249.

²⁸ Braham (szerk.) 2007: lásd a megfelelő településeknél, illetve Molnár 2012.

²⁹ Helyesen: Horvát Miklós járási főszolgabíró, egyébként a zsidóellenes intézkedésekben a csendőrséggel szorosan együttműködő Horvát István baranyai alispán öccse.

³⁰ Szőnyi é. n.: 176. K. Farkas Claudia lábjegyzetében 2. oldal, nem tudni, miért.

Szőnyi emlékezetében több esemény mosódott össze. A Belügyminisztériumban április 19-én tartott tanácskozáson, amely a déli határsáv zsidótlanításáról szólt, aligha vehetett részt (a mohácsi járás nem volt érintett), de tudhatott róla. Siófokon június 22-én volt értekezlet, az V. zsidótlanítási zóna, azaz a III. és IV. csendőrkörület (Sopron, Vas, Zala, Somogy, Tolna és Baranya megye) közigazgatási és rendészeti hatóságainak részvételével; erre emlékezhetett Szőnyi. A kormányzat szándékait a polgármester már hetekkel korábban ismerhette, hiszen az április 4-én elkészült, de április 7-én közreadott 6163/1944. BM res. [bizalmas] sz. rendelet tartalmáról a Belügyminisztériumban, Baky László államtitkár elnökletével, Endre László és két SS-tiszt jelenlétében tanácskozást tartottak csendőri és rendőri vezetők részére. A rendelet nem jelent meg a hivatalos lapban, de tartalmát a Belügyminisztérium hivatalnokai telefonon, futárral vagy távirati úton közölték az illetékes közigazgatási és rendvédelmi vezetőkkel,³¹ így nyilván Mohács megyei jogú város polgármesterével is. 1944. április 15-én tehát nem tartottak belügyminiszteri értekezletet, Siófokon a legkevésbé. Az V. zsidótlanítási zóna deportálási akcióit megelőző operatív értekezletet Pécssett kívánták megtartani, ezt azonban Nikolits Mihály városi és megyei főispán ellenállása megakadályozta³², így került a tanácskozás Siófokra. Nem mellékesen: április 15-én kezdődött a kárpátaljai zsidók táborokba terelése.

Érthetetlen, hogy a volt polgármester „memóriazavarára” K. Farkas Claudia miért nem hívja fel a figyelmet. Miért írja, hogy „[a] polgármester a siófoki tanácskozást követően a városi hatóságoknak utasítást adott ki, hogy készítsék elő a gettó tervét” (50)? Valóban ennyire tájékozatlan lenne a magyarországi holokauszt, ezen belül választott témája szakirodalmában? Szőnyi hetekkel a hivatalos lapban április 28-án megjelent, 1610/1944. M.E. sz. rendelet előtt megkezdte a gettó előkészítését Mohácson. Talán ez az oka kései „memóriazavarának”?

Szőnyi Alajos Gálszécsty Tivadar rendőrfogalmazó, a mohácsi gettók rendőrségi parancsnokának népbírószági perében 1949. február 15-én azt nyilatkozta, hogy „[a] mohácsi gettó és felszámolása ügyében az államrendőrség mohácsi kapitányságának vezetője, Kocsis Béla rendőrtanácsos járt el hatósági jogkörrel.”³³ Az akkor érvényes jogszabályok által meghatározott hatáskörök (lásd például az 1610/1944. M.E. sz. rendeletet!) szerint ez nem így volt, a rendelkezések végrehajtásának felelőssége a polgármesterekre hárult, erről szólnak egyébként Szőnyi visszaemlékezései is. Gálszécsty Tivadart a bíróság „meggyőző bizonyítékok hiányában” felmentette, Kocsis Béla külföldre menekült. Szőnyi Alajos háborús tevékenységét az igazoló bizottság 1945 decemberében igazolta. 1946-ban népbírószági elé állították, az ellene felhozott vádak között nem szerepeltek az 1944. március 19-e és június 29-e között hozott intézkedései, magatartása. A „népellenes bűntett” három vádpontban fogalmazódott meg: a városi vagyon gondatlan kezelése, németbarátság, sajtó útján elkövetett igazgatás. A bíró-

³¹ Molnár 2000: 58–61; Karsai 2001: 240.

³² Molnár 2012: 478.

³³ MNL BaML 69/1949. sz. 64.

ság 1947. július 31-én megszüntette a bűnvádi eljárást, a népügyészség a vádat ejtette.³⁴ Szőnyit és feleségét 1950-ben a kommunista diktatúra Borzas-Mihálymalmára, egy hortobágyi kényszermunkatáborba internálta. Ennek okán 2011 decemberétől emléktábla örökíti meg vélt érdemeit a mohácsi városházán.

K. Farkas Claudia könyve nem „hiánypótló” mű – amint azt ambiciózus szerzője állítja –, ez a könyv rosszat tesz a holokauszt emlékének, rossz fényt vet a történészszakmára, s ami a legnagyobb baj, félrevezeti olvasóit. Szécsényi András történész *Zsidótörvények által homályosan*³⁵ sokatmondó című írásában, K. Farkas Claudia *Jogok nélkül. A zsidó lét Magyarországon 1920–1944*³⁶ című munkájának recenziója során azt írja, a szerző „nem ’céhbeli’ történész”. Igaz, de ez önmagában nem baj. Az annál inkább, hogy a PTE FEEK úgy ad ki egy könyvet, hogy nem jár utána annak, mihez is adja a nevét. Vélhetően jóhiszeműségből, hiszen a könyvben a szerzőségi adatok között szerepel: „Lektorálta: Prof. Dr. Szita Szabolcs DSc”. Szita Szabolcs közismert kutatója a magyarországi holokausztnak, főként a munkaszolgálat történetének. Mi történhetett? Azt nem feltételezhetjük, hogy a megkérdése nélkül került a neve lektorként, a szakmai kontroll felelőseként a könyvbe. Nem olvasta a művet, s mégis nevét adta a kiadáshoz? Vagy olvasta a könyvet, de elsiklott a felületesség, a tévedések felett? Azt gondolom, ez a könyv a maga esendőségében élesen rávilágít a lektori felelősségre is, ami azonban nem menti fel a szerzőt a könyve hiányosságaival való szembenézés kötelezettsége alól. A könyvnek talán egyetlen erénye izléses kiállítása, ami a pécsi Virágmandula Kft. munkáját dicséri.

Vörös István Károly

FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

Mikrofilmtár I/68. tekercs, Baranya vármegye alispánjának iratai, 1944.

Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára (MNL BaML)

Népbírói iratok, 1946, 1949.

Magyar Zsidó Múzeum és Levéltár (MZSL)

XXIV-A-XXXIII-3: A Zsidó Világkongresszus Magyarországi Képviselőtársaság iratai, Zsidóközségek, illetve hitközségek a XVIII. század végétől 1947-ig Magyarország jelenlegi területén. Budapest, 1947–1949

A mohácsi izraelita hitközség kéziratok jegyzéke az 1945-től hazatérő munkaszolgálatosokról, deportáltakról. (Mórocz Sándor mohácsi gyűjtőnél)

Mohácsi Hírlap 1944.

Szőnyi Alajos é. n.: *Visszaemlékezések.* Kanizsai Dorottya Múzeum, Mohács (kézirat).

Tihanyi János 1945: *A város 32 napi aknázása és kiűritése 1944-ben.* Kanizsai Dorottya Múzeum, Mohács (kézirat).

³⁴ MNL BaML 768/1946. sz.

³⁵ Szécsényi 2012: 229.

³⁶ K. Farkas 2010: 361.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Benoschofsky Ilona – Karsai Elek (szerk.) 1958: *Vádirat a náciizmus ellen. Dokumentumok a magyarországi zsidóüldözés történetéhez, I. kötet, 1944. március 19. – május 15.* Magyar Izraeliták Országos Irodája, Budapest.
- Braham, Randolph L. (főszerk.) 2007: *A magyarországi holokauszt földrajzi enciklopédiája.* Park Könyvkiadó, Budapest.
- K. Farkas Claudia 2010: *Jogok nélkül. A zsidó lét Magyarországon 1920–1944.* Napvilág Kiadó, Budapest.
- Karsai László – Molnár Judit (szerk.) 1994: *Az Endre–Baky–Jaross-per.* Cserépfalvy Kiadó, Budapest.
- Karsai László 2001: *Holokauszt.* Pannonica Kiadó, Budapest.
- Molnár Judit 2000: *Csendőrök, hivatalnokok, zsidók. Válogatott tanulmányok a magyar holokauszt történetéből.* Szegedi Zsidó Hitközség, Szeged.
- Molnár Judit 2012: Két város, két politika, egy végeredmény. Pécs és Szeged zsidótlanítása 1944-ben. In: Molnár Antal – Baráth Magdolna (szerk.): *A történettudomány szolgálatában. Tanulmányok a 70 éves Gecsényi Lajos tiszteletére.* Magyar Országos Levéltár Győr–Moson–Sopron Megyei Levéltára et al., Budapest–Győr, 465–484.
- Nagy Kálmán 2001: A mohácsi holocaust és az újrakezdés rövid története. In: Nagy Kálmán – Radnóti Ilona – Vörös István Károly: *A mohácsi zsidóság története.* Mohácsi Városszépítő és Városvédő Egyesület, Mohács, 89–134.
- Pesti János (szerk.) 1982: *Baranya megye földrajzi nevei.* Baranya Megyei Levéltár, Pécs.
- Lavi, Theodore (ed.) 1975: *Pinkas ha'kehillot. Encyklopaedia of Jewish Communities. Hungary.* Jad Vashem, Jerusalem.
- Radnóti Ilona 2001: A mohácsi zsidók vázlatos története (1840–1918). In: Nagy Kálmán – Radnóti Ilona – Vörös István Károly: *A mohácsi zsidóság története.* Mohácsi Városszépítő és Városvédő Egyesület, Mohács, 9–35.
- Radnóti Ilona 2007: Siklós zsidósága a 18–20. században. In: Nagy Imre Gábor (szerk.): *Baranyai Történelmi Közlemények 2. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve 2006–2007.* Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 265–319.
- Radnóti Ilona 2012: *Weisz Mayer és Fuchs. Fejezetek a baranyai zsidóság 18–20. századi történetéből.* Kronosz Kiadó, Pécs, 135–165.
- Szécsényi András 2012: Zsidótörvények által homályosan. *Modern Magyarország* (1.) 1. 229–237.
- Varga László 1992: Zsidó bevándorlás Magyarországon. *Századok* (126.) 1. 59–79.
- Varga László (szerk.) 2005: *Zsidóság a dualizmus kori Magyarországon. Siker és válság.* Pannonica Kiadó–Habsburg Történelmi Intézet, Budapest, 11–30.
- Vörös István Károly 2007: Zsidósors Pécssett, a vészorkorszakban. In: Kaposi József – Pilkhoffer Mónika (szerk.): *Tanulmányok Pécs történetéből* 19. *A Pécs gazdasága és társadalma a 18–20. században és a Pécs évszázadai* című, 2005. évi konferenciák válogatott előadásai. Pécs Története Alapítvány, Pécs, 243–267.
- Vörös István Károly 2011: Mohácsiak. Egy Duna menti kisváros zsidó lakosainak tragédiája. In: Braham, Randolph L. (szerk.): *Tanulmányok a holokausztról.* V. kötet, Balassi Kiadó, Budapest, 294–332.